فصلنامه حقوق اداری
سال دوازدهم، زمستان ۱۴۰۳، شماره ۴۱
مقاله علمی پژوهشی

شناسایی و تحلیل موانع مشارکت شهروندان در نظارت پارلمانی و ارائه راهکارهای اصلاحی

محمدرضائی جوزانی[۱]؛ مهدی عبدالحمید[۲]؛ محمد عبدالحسین‌زاده[۳]

تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۰۸/۰۶
تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۱۱/۱۴

چکیده

یکی از شاخصه‌های توسعه سیاسی، مشارکت و دخیل نمودن مردم در حکمرانی و کشورداری است. مشارکت مردم در فرایندهای نظارت پارلمانی، منجر به ایجاد فضای مطلوب در ساختار نظارتی و بهبود کارکرد نظارت نهاد قانون‌گذار خواهد شد. بااین‌حال، مشارکت شهروندان در نظارت پارلمانی با چالش‌ها و موانعی روبه‌روست که منجر به توقف پیشبرد اهداف مشارکت مردمی در نظارت پارلمانی خواهد شد. این مقاله با استفاده از روش تحلیل محتوا، به دنبال ارائه دسته‌بندی جامعی از مؤلفه‌های مرتبط با موانع مشارکت شهروندان در نظارت پارلمانی است. سؤال اصلی پژوهش حاضر این است که موانع مشارکت شهروندان در نظارت پارلمانی چیست؟ با تحلیل یافته‌های نتایج به‌دست‌آمده، یازده مانع اساسی شناسایی شد و در سه دسته: فرهنگی و آموزشی، سیاسی و سازمانی و حقوقی و قانونی قرار گرفت. در بُعد سیاسی – سازمانی، پارلمان بسته با دسترسی محدود به اطلاعات، نبود زیرساخت‌های الکترونیک، تمرکز قدرت، مقاومت نمایندگان در کاهش اختیارات، سیاست‌زدگی فرایندها و کمبود منابع دانشی به عنوان چالش‌های کلیدی مطرح شدند. در حوزه فرهنگی–آموزشی، فقدان فرهنگ مشارکت، محرمانگی اطلاعات دولتی و ناآگاهی از مزایای شفافیت، نقش بازدارنده داشتند. از منظر حقوقی – قانونی نیز نبود سازوکارهای شفاف، ابهام در جایگاه حقوقی نظارت مردمی و غفلت از تکلیف مشارکت براساس آموزه‌های اسلامی، مشکلات اساسی بودند. این موانع موجب کاهش پاسخگویی، گسترش فساد، محدودیت جامعه مدنی و اختلال در تحقق حکمرانی شفاف و مردم‌سالاری دینی می‌شوند. جمع‌سپاری نظارت پارلمانی با استفاده از ظرفیت فناوری اطلاعات، تشکیل گروه‌های محلی شهروندان برای بررسی موضوعات خاص و تقویت امبودزمان در پارلمان از مهم‌ترین راهکارهای ارائه شده در مقاله برای رفع موانع نظارت پارلمانی شهروندی است.

کلیدواژه‌ها: نظارت، نظارت پارلمانی، نظارت شهروندی، مشارکت مردمی، نظارت عمومی.

---

۱. دانشجوی مقطع کارشناسی ارشد حقوق خصوصی، دانشکده معارف اسلامی و حقوق، دانشگاه امام صادق (ع)، تهران: ایران. mr.jozani@isu.ac.ir

۲. استادیار گروه مهندسی پیشرفت، دانشکده مدیریت، اقتصاد و مهندسی پیشرفت، دانشگاه علم و صنعت ایران، تهران: ایران. mahdi_abdolhamid@iust.ac.ir

۳. استادیار گروه مهندسی پیشرفت، دانشکده مدیریت، اقتصاد و مهندسی پیشرفت، دانشگاه علم و صنعت ایران، تهران: ایران. (نویسنده مسئول)M_abdolhosseinzadeh@iust.ac.ir

[Downloaded from qjal.smtc.ac.ir on 2026-11-23]

[DOI: 10.66224/qjal.12.41.5]

مقدمه و بیان مساله

مشارکت، مفهومی است که در اواخر قرن بیستم وارد فرهنگ اجتماعی و زیست اجتماعی بشریت شد(Altschuler & J, ۲۰۱۳) و در ساحت حکمرانی منجر به رفع برخی تعارضات و کاهش اختلاف در اهداف شد(Grote & Gbikpi, ۲۰۰۲) . حکمرانی مشارکتی، مفهومی است که با دخیل نمودن اعضای ذینفع، تصمیم‌گیری را منوط به مشارکت می‌نماید و این روند، حکومت را از دایره استبداد خارج و به مفهوم مردم‌سالاری نزدیک می‌کند. (قاضی شریعت پناهی, ۱۳۹۲, ص. ۱۰۴-۱۰۳). از جلوه‌های تحقق حکمرانی مشارکتی، مشارکت شهروندان در نظارت پارلمانی است که شهروندان به صورت مستقیم در کنار نمایندگان خود بر امور سیاسی، اقتصادی و فرهنگی نظارت می‌کنند. مشارکت شهروندان در نظارت پارلمانی به عنوان یکی از ارکان دموکراسی در سرتاسر جهان شناخته می‌شود. این نوع مشارکت که می‌تواند به بهبود نظارت و افزایش پاسخگویی نهادهای سیاسی منجر شود، همچنان با موانع زیادی مواجه است (Yuliawati & Asri, ۲۰۲۳).

نبود شفافیت در نهادهای پارلمانی، باعث کاهش اعتماد عمومی به عملکرد این نهادها می‌شود.(Mahdinezhad & Boochani, ۲۰۲٤) در بسیاری از کشورها، ساختارهای قانونی و نظارتی برای تقویت این مشارکت کافی نیست و شهروندان، ابزارهای لازم برای نظارت مؤثر بر فعالیت‌های پارلمان را ندارند .(Narayan & Cohen, ۲۰۲٤) همچنین، نبود دسترسی آزاد به اطلاعات، که یکی از لوازم اساسی برای شفافیت محسوب می‌شود، باعث محدودیت‌های بیشتری در نظارت شهروندان می‌گردد .(Purnomo, ۲۰۲٤) . یکی از ارکان پارلمان مطلوب که در اغلب کشورهای جهان به آن توجه ویژه می‌شود، شفافیت و دسترسی به اطلاعات عمومی، پاسخگویی و مشارکت شهروندان در فرایندهای پارلمانی است که به عنوان تعهدات مورد وفاق معرفی می‌شود. (ParlAmericas, ۲۰۱۷: ٦٦) دموکراسی نیمه مستقیم، شرط کافی برای مشارکت شهروندان نیست؛ در حالی که مشارکت مستقیم سبب می‌شود که شناخت و آگاهی مردم از فرایندها و روندهای موجود به منظور جلوگیری از فساد و ناکارامدی مجلس و جلوگیری از تعارض منافع، بالا رود (مرتب و یاوری، ۱۴۰۰). نهاد نمایندگی

[Downloaded from qjal.smtc.ac.ir on 2026-11-23]

[DOI: 10.66224/qjal.12.41.5]

نمی‌تواند بدون تضمین حقوق شهروندان در مورد اطلاعات، آزادی بیان، اجتماع و یا بدون مشارکت فعال شهروندان، به صورت فردی و جمعی، در فرآیند سیاسی مؤثر واقع شود. مشارکت شهروندان سبب می‌شود که نهادهای سیاسی، پایایی خود را حفظ کرده، به آن ها حیات می‌بخشد. (Weir & Beetham, ۱۹۹۹: ۹).

مفهوم نظارت در پارلمان، از جنبه اصطلاحی خود دارای تعاریف متعددی است که از لحاظ معنایی در تعاریف مختلف، محدود به دایره بازرسی و سنجش و ارزیابی اقدامات مجریان می‌شود (فلاح زاده و حسن زاده، ۱۳۹۹). با این حال می‌توان به این نتیجه از تعریف نظارت رسید که مفهوم نظارت با موضوع آن تعریف می‌شود و این در مورد پارلمان نیز صدق می‌کند. از این منظر می‌توان دو تعریف جامع و خاص از نظارت در پارلمان مطرح نمود: یکی نظارت به طور عام که شامل انواع نظارت می‌شود و به معنای فرایند بررسی اجرای صحیح قانون الهی و بشری است و دیگر، نظارت در معنای خاص یا نظارت متناسب با موضوع آن است. در این قسم نظارت فرایند بررسی صحت مصوبات و اقدام متناسب با آن (نظارت با قانون‌گذاری)، فرایند بررسی وجود و عدم شرایط و صلاحیت اشخاص و اقدام متناسب با آن (نظارت بر گزینش و انتخاب کارگزاران) و بررسی عملکرد اشخاص و مقایسهٔ عملکردها با قانون و اهداف تعیین‌شده و اقدام متناسب با آن (نظارت بر عملکرد) معنا می‌شود (مرتضایی, ۱۳۹۱). در کشورهایی مانند ایران، فقدان ساختارهای واسط برای تسهیل مشارکت عمومی، یکی از موانع اصلی تلقی می‌شود .(Assyahri, ۲۰۲٤) این مساله در کنار نبود فرهنگ سیاسی قوی برای مشارکت، باعث شده است که نقش شهروندان در نظارت پارلمانی کمتر به رسمیت شناخته شود(Tampubolon & Maddusila, ۲۰۲٤) .

موضوع اصلی این مقاله بر مشارکت شهروندی در نظارت پارلمانی متمرکز است و به اهمیت نقش شهروندان در نظارت بر عملکرد نمایندگان و فرایندهای قانون‌گذاری می‌پردازد. نظارت پارلمانی به‌عنوان یکی از ارکان حکمرانی دموکراتیک، شفافیت و پاسخگویی را تضمین می‌کند؛ اما میزان مشارکت مؤثر شهروندان در این فرایند، همچنان به‌عنوان یک مساله مهم و کمتر بررسی‌شده باقی مانده است. این پژوهش به دنبال شناسایی موانع مشارکت شهروندان در نظارت پارلمانی است تا چالش‌ها و فرصت‌های موجود برای تقویت این مشارکت را روشن کند.

[Downloaded from qjal.smtc.ac.ir on 2026-11-23]

[DOI: 10.66224/qjal.12.41.5]

سؤال اصلی پژوهش حاضر این است: موانع مشارکت شهروندان در نظارت پارلمانی چیست؟ با وجود اهمیت مشارکت شهروندان در نظارت پارلمانی، اجرای مطلوب آن، یعنی اجرای مؤثر و به‌موقع، با موانعی روبه‌روست که این پژوهش، ضمن شناسایی موانع اجرای مشارکت شهروندان در نظارت پارلمانی، دسته‌بندی جامعی از این موانع را ارائه نموده است.

۱. مرور ادبیات

۱-۱. انواع نظارت پارلمانی و ابزارهای آن

انواع نظارت و ابزارهای مرتبط با آن را می‌توان از منظرهای مختلف همچون اختیار و صلاحیت ناظر (اطلاعی و استصوابی) و موضوع نظارت (نظارت مالی، نظارت سیاسی و...) دسته‌بندی نمود که در ادامه به صورت خلاصه توضیح داده شده است:

۱. نظارت اطلاعی: در این دسته، ابزارهای اعمال نظارت سبب شفاف‌شدن روند تصمیم‌گیری‌ها و سیاست‌های جاری به‌منظور تصمیم‌گیری‌های پسینی و پیشینی خواهد بود. ابزارهای نظارت در این دسته شامل کمیسیون‌های تحقیق و تفحص، تذکر و سؤال است.

۲. نظارت استصوابی: اعمالی که به جهت حساسیت بالا، نیازمند کسب اجازه قبلی و تصویب پارلمان است. در کشور جمهوری اسلامی ایران، این نوع نظارت در معاهدات و قراردادهای بین‌المللی، بنا بر اصول ۱۷۷ و ۱۲۵ قانون اساسی، نظارت بر تغییر خطوط مرزی و نظارت مجلس شورای اسلامی بر آن، بنا بر اصل ۱۷۸، نظارت بر برقراری حالت فوق‌العاده و محدودیت‌های ضروری (همچون سؤال از رئیس‌جمهور)، طبق مواد ۲۱۰ و ۲۱۱ آیین‌نامه داخلی مجلس شورای اسلامی مشاهده می‌شود.

۳. نظارت مالی: نظارت از این طریق اغلب در زمینه نظارت بر بودجه عمومی و حسابرسی مطرح می‌شود و به طور معمول در رژیم‌های پارلمانی توسط مجلس یا مرجع ملی حسابرسی[۱] صورت می‌پذیرد (رنجبر و مرشدی‌زاده، ۱۳۸۴، صفحهٔ ۲۸). نظارت بر تدوین، جرح‌وتعدیل و تصویب بودجه از وظایف مجلس شورای اسلامی ایران است که در اصول ۷۵ و ۵۵ قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران به آن اشاره شده است.

---

۱. Supreme audit institutions

[Downloaded from qjal.smtc.ac.ir on 2026-11-23]

[DOI: 10.66224/qjal.12.41.5]

٤. نظارت سیاسی: قوای مجریه در برابر مجلس، مسئولیت سیاسی داشته و در قبال تصمیمات خود باید پاسخگو باشند. نظارت در این معنا در جمهوری اسلامی ایران با ابزارهای نظارت بر برنامه‌های دولت در سطح عمومی بنا بر اصل ۱۳۷ و ۱۳۴ قانون اساسی، استیضاح وزیران، مسئولیت جمعی و فردی هر یک از وزرا و رئیس جمهور منطبق با اصل ۱۱۰ قانون اساسی درنظر گرفته شده است.

در پژوهشی دیگر، به‌طور ویژه، ابزارهای نظارت پارلمانی این‌گونه دسته‌بندی‌شده است (قربانی پاچی و عبدالحسین‌زاده، ۱۴۰۲):

جدول ۱. دسته‌بندی ابزارهای نظارت پارلمانی

ابزار نظارت	توضیح	منبع
سؤال[1]	این ابزارهای نظارت با حضور قوه مجریه در بدنه مجلس به‌منظور بررسی سیاست‌های دولت، طرح‌ها و لوایح و مسائل جاری و برنامه‌های اجرایی است؛ به‌نحوی‌که اجرای قانون را تضمین می‌نماید.	(بهنیا، ۱۳۸۵)
استیضاح[2]		(اشکبوس و اصلانی، ۱۳۹۷)
پیشنهادها	ابزاری است که به‌منظور آغاز روند جایگزینی جزئی کامل دولت به کار می‌رود و با مفاهیمی همچون رأی اعتماد شناخته می‌شود.	(قربانی‌پاچی و عبدالحسن‌زاده، ۱۴۰۲)
جلسات استماع در کمیسیون‌های دائمی	شرکت‌کنندگان در جلسات استماع می‌توانند کارشناسان، طرف‌های ذی‌نفع، علاقه‌مندان، سمن‌ها و حتی خود مردم باشند که به روش‌های مختلفی شامل دعوت از مردم برای حضور در کمیسیون‌ها صورت می‌پذیرد. روش‌های برگزاری جلسات استماع و اهداف این جلسات در کمیته‌های پارلمانی در پارلمان‌های مختلف جهان متفاوت است.	(Yamamoto, ۲۰۰۷, p. ۲۳)

۱ .Questions
۲ .Interpellations

[Downloaded from qjal.smtc.ac.ir on 2026-11-23]
[DOI: 10.66224/qjal.12.41.5]

ابزار نظارت	توضیح	منبع
	در نظام حقوقی جمهوری اسلامی ایران، کارکرد جلسات استماع، ذیل فرایند رسیدگی به طرح‌ها و لوایح در صحن موضوع مواد ۱۰۸ و ۱۴۹ آیین‌نامه داخلی یا در چارچوب فرایندهای نظارتی مانند سؤال و استیضاح موضوع مواد ۲۰۸ و ۲۰۹ آیین‌نامه داخلی، امکان ارائه توضیحات نمایندگان دولت، نظرات کارشناسی مرکز پژوهش‌ها و شنیدن آن توسط نمایندگان مجلس شناسایی شده است.	(احمدخان‌بیگی، ۱۴۰۰)
کمیسیون‌های تحقیق و تفحص	پارلمان‌ها به عنوان ابزاری برای اعمال کنترل غیرمستقیم بر قوه مجریه، دارای حق تحقیق هستند. به طور سنتی، کمیته‌های تحقیق پارلمانی به پارلمان در نقش نظارتی خود کمک می‌کنند. سوءمدیریت یا فساد احتمالی در اجرای قانون را به‌ویژه با درخواست اطلاعات از دولت، مقامات اداری و در برخی موارد، ارگان‌های خصوصی و باوجود افراد آگاه یا کارشناسان ارزیابی می‌کنند. کمیسیون تحقیق مسئول بررسی وضعیت نمایندگانی است که اعتبارنامه‌شان توسط مجلس تأیید نشده است. همچنین، کمیسیون ویژه برای بررسی مسائل مهم و استثنایی کشور تشکیل می‌شود و گزارش‌های لازم را تهیه می‌کند. علاوه بر این، کمیسیون‌های تخصصی نیز متناسب با موضوعات مرتبط، به بررسی مسائل اداری، فساد و سایر موارد می‌پردازند. این کمیسیون‌ها، نقش مهمی در نظارت و شفاف‌سازی فرایندهای اداری و قانونی ایفا می‌کنند.	(Pavy, ۲۰۲۰, p۳۷)
ارائه گزارش‌ها و برنامه‌ها	هیات دولت، برنامه خود را که شامل نیازهای جامعه است و در پی تأمین نیازهای همگانی، برنامه‌های مدون و مشخصی طراحی می‌کنند به تأیید مجلس و پارلمان می‌رساند و بیشتر جنبه اطلاعی داشته و مجلس دخالتی در تصویب برنامه پیشنهادی نخواهد داشت.	(رضوی‌نژاد، ۱۳۸۸، ص. ۶۰)

[Downloaded from qjal.smtc.ac.ir on 2026-11-23]

[DOI: 10.66224/qjal.12.41.5]

ابزار نظارت	توضیح	منبع
درخواست شهروندان	در این نوع ابزار، درخواست‌های شهروندان از مجلس مطرح می‌شود. رسیدگی به شکایات[۱] که در ایران به کمیسیون اصل ۹۰ مشهور است و نوع دیگری از مشارکت شهروندان در فرایند نظارت بر نهادهای دولتی است که در کشورهای آلمان و هلند می‌توان آن را دید.	(Yamamoto, ۲۰۰۷, p. ۳۳)
بازرس پارلمانی[۲]	این بازرس در پارلمان که به شکایات در مورد اقدامات و کوتاهی ادارات دولتی از سوی مردم می‌پردازد و به دو نوع تقسیم می‌شود: ۱) بازرس عام ۲) بازرس متخصص (در زمینه نیروهای مسلح، مسائل قومیتی و برابری جنسیتی) آمبودزمان به عنوان نهاد ناظر و در تعامل بین شهروندان و مجلس معرفی می‌شود که کارکرد آن، تنظیم روابط بین شهروندان و دولت و تضمین حقوق طرفین است که با نظارت، آن را محقق می‌نماید.	(موسی‌زاده،۱۳۹۱)

۲-۱. انواع شیوه‌های مشارکت شهروندی در نظارت پارلمانی

شهروندان به اشکال مختلف می‌توانند در فرایندهای نظارت پارلمانی و ابزارهای مرتبط با آن از قبیل: سؤال، استیضاح بحث در جلسه عمومی یا در کمیسیون و جلسه استماع مشارکت داشته باشند (قربانی‌پاچی و عبدالحسن‌زاده، ۱۴۰۲) که نمونه‌های آن به شرح زیر است:

۱. Petitions
۲. Ombudspersons

[Downloaded from qjal.smtc.ac.ir on 2026-11-23]
[DOI: 10.66224/qjal.12.41.5]

جدول ۲. شیوه‌های مشارکت مردم در نظارت پارلمانی

تنظیم: نگارندگان

ابزارهای نظارت	کشور	دامنه موضوعی ابزار نظارت	دامنه مشارکت عمومی	منبع
سؤال	سؤالات شفاهی و کتبی در مجلس عوام انگلستان	هر موضوعی را می‌تواند شامل شود.	پخش از طریق رادیو و تلویزیون درصورتی‌که جنبه عمومی داشته باشد.	(Parliamentary questions, ۲۰۱۰) (Asadi, Rezaeezade, & Sarmast, ۲۰۲۳)
	سؤالات مجلس اعیان انگلستان	بررسی و کنترل و کسب اطلاع از دولت		
	سؤالات کتبی در فرانسه	خطاب به وزیر بدون محدودیت موضوعی	پخش از طریق رادیو و تلویزیون	(بهنیا، ۱۳۸۵)
	سؤال از دولت در فرانسه	پرسش فی‌البداهه نمایندگان از هیات دولت	پخش زنده از طریق تلویزیون	(بهنیا، ۱۳۸۵)
کمیته‌های پارلمانی فارغ از ابزارهای فرعی	۸۸ کشور	کمیته در کشورهای مختلف بنا بر نوع فعالیت خود به انواع مختلفی تقسیم می‌شود.	رسیدگی به شکایات، برگزاری جلسات تعاملی، جلسات استماع و حضور افراد مختلف در کمیته‌ها و پخش جلسات از رسانه جلسات، نمونه‌هایی از مشارکت شهروندان در کمیته‌ها است. کمیته‌های پارلمانی ناگزیر برای اجرای اهداف خود باید از داده‌های موجود در جامعه بهره ببرند و این مساله نیازمند ارتباط کمیته‌های پارلمانی با عموم مردم خواهد بود.	(Yamamoto, ۲۰۰۷, □. ۳۲)

[Downloaded from qjal.smtc.ac.ir on 2026-11-23]

[DOI: 10.66224/qjal.12.41.5]

ابزارهای نظارت	کشور	دامنه موضوعی ابزار نظارت	دامنه مشارکت عمومی	منبع
جلسات استماع به عنوان ابزار کمیته‌های پارلمانی	آمریکا آلمان فرانسه انگلیس ترکیه ارمنستان	شیوه برگزاری جلسات استماع عمومی و دریافت نظرهای مردم در هر کشور، رویه‌های متفاوتی وجود دارد. جلسات استماع مجلس در بسیاری موارد، ابزار مهمی برای اطمینان از مشارکت عمومی در امور پارلمان و در روند قانون‌گذاری و به عنوان معیاری در ارزیابی پارلمان‌ها توسط سازمان‌های بین‌المللی مختلف و انجمن‌های پارلمانی شناخته می‌شود.	مشارکت آحاد جامعه، کارشناسان، ذی‌نفعان و گروه‌های مختلف به اشکال متفاوت جهت اظهارنظر، مشورت و ارائه نظریات کارشناسی و انتقادات به کمیته‌های مجلس.	(احمدخان‌بیگی، ۱۴۰۰)
	کنیا	بدون دامنه موضوعی	جلسات کمیته‌ها از دو طریق امکان‌پذیر است: اول، ارسال خروجی به رسانه‌ها و انتشار آن در سطح جامعه که به عنوان یکی از روش‌های مستقل در قانون اساسی کنیا مطرح می‌شود. دوم، حضور در حین بررسی در جلسات کمیسیون‌ها.	(Africa Centre for Open Governance , ۲۰۱۲)
استیضاح	اکثریت کشورهای دنیا	اعمال کنترل مجلس عوام بر قوای مجریه. استیضاح کابینه عملاً	پخش از طریق تلویزیون و رادیو	(Yamamoto, ۲۰۰۷)

[Downloaded from qjal.smtc.ac.ir on 2026-11-23]

[DOI: 10.66224/qjal.12.41.5]

ابزارهای نظارت	کشور	دامنه موضوعی ابزار نظارت	دامنه مشارکت عمومی	منبع
		در شرایطی متصور است که با دولت در سیاست‌های خویش با ناکامی یا رسوایی قابل‌توجهی مواجه شود.		
نظارت‌های مالی (بودجه)	ترکیه	بهبود برنامه مالی دولت توسط مجلس	فرایند بودجه مشارکتی در ترکیه بدین نحو است که طی گفتگوی ساختاری و تبادل نظر با نمایندگان گروه‌های ذی‌نفع، جامعه مدنی سازمان‌یافته و کارشناسان خبرگان از ویژگی‌های بارز مجلس‌های مدرن و یک بخش ضروری از فرایند بودجه در مجلس است. مهم‌ترین چالشی که پارلمان‌ها و نمایندگان پارلمان در مبادلات خود با نمایندگان طیف گسترده‌ای از سازمان‌ها با آن روبرو هستند، این است که کانال‌های باز ارتباطی (مانند بیانیه‌های کتبی، سخنرانی‌ها، سمینارها و جلسات مشترک) به‌صورت اطمینان‌بخش برقرار گردد.	(Rabiee Mandejin, Rezaeian, & Taghvaei Najib, ۲۰۲۲)

[Downloaded from qjal.smtc.ac.ir on 2026-11-23]

[DOI: 10.66224/qjal.12.41.5]

۳-۱. ضرورت مشارکت شهروندان در نظارت شهروندان

حضور مردم در تصمیم‌گیری‌های دولتی و پارلمانی به عنوان شرط لازم برای بهبود فرایندهای مدیریت عمومی و بازبینی پارلمانی محسوب می‌شود. نظارت، یکی از کارکردهای مهم و اساسی در نظام پارلمانی است که همواره مورد توجه و تأکید سیاست‌گذاران قرار گرفته است. بنیان نظارت مجلس به ریشه‌های مبانی نظام‌های نیمه‌ریاستی برمی‌گردد. در اکثر نظام‌های نیمه‌ریاستی، قانون اساسی تصریح می‌کند که این دو قوه ناسازگار، اما درعین‌حال به اعضای دولت اجازه می‌دهد تا در کمیسیون‌های عمومی و پارلمانی شرکت کنند. درعین‌حال، مجلس ابزارهای اعمال نظارت خود را بر ارکان دولت اعمال می‌کند.

مشارکت شهروندی در نظارت پارلمانی از اهمیت بالایی برخوردار است و به عنوان یکی از ابزارهای اصلی دموکراسی مستقیم شناخته می‌شود. این مشارکت نه‌تنها به بهبود شفافیت و پاسخگویی نهادهای حکومتی کمک می‌کند، بلکه زمینه‌ساز افزایش اعتماد عمومی به نهادهای دولتی می‌گردد .(Demir & Reddick, ۲۰۲٤) نظارت شهروندی می‌تواند فساد در نهادهای دولتی را کاهش داده، از سوءاستفاده‌های احتمالی جلوگیری کند . (Pissler, ۲۰۲۰) این مشارکت به نهادهای پارلمانی کمک می‌کند تا بازخوردهای مهمی از شهروندان دریافت کنند و سیاست‌گذاری‌های کارامدتری ارائه دهند .(Jarida, ۲۰۲٤) از طریق این فرایند، مردم قادر خواهند بود تا در تصمیم‌گیری‌های ملی مشارکت کنند و نقشی مؤثر در تعیین اولویت‌های سیاسی کشور ایفا نمایند .(Nasim, ۲۰۱۹) اهمیت نظارت شهروندی همچنین در تضمین اجرای دقیق قوانین و جلوگیری از تخطی نهادهای دولتی از وظایف خود آشکار می‌شود .(Akrami & Al-Khazaali, ۲۰۲۱). اهداف نظارتی در پارلمان‌ها با وجود محدودیت‌های فراساختاری و تراکم روابط سازمانی (فرح‌بخش، ۱۳۸۰: . ۹)، محدودیت منابع و کمبود اطلاعات و عدم برخورداری از شبکه‌های ارتباطی، به حد مطلوب خود نرسیده است، مشارکت مردم از رویکرد مدیریتی سبب تعادل این ساختار خواهد شد (نجفی، ۱۳۹۷: . ۸) و از منظر علوم سیاسی و اندیشمندان این حوزه به عنوان یک حق توجه می‌شود. (جهانبخش، ۱۳۸۱) برای مثال در مجلس شورای اسلامی، ابعاد نظارت اگرچه مورد تایید قرارگرفته (جمالزاده و

[Downloaded from qjal.smtc.ac.ir on 2026-11-23]

[DOI: 10.66224/qjal.12.41.5]

داوودی، ۱۳۷۹)، ولی در ادوار مختلف مورد غفلت قرار گرفته است و در سطح مطلوب خود اجرا نمی‌شود. (جمالزاده و داوودی، ۱۳۷۹) رکود همراه با مصلحت‌اندیشی‌های منفعلانه و از سوی دیگر، فشار افراطی به دولت و پیگیری‌های مبتنی بر منافع شخصی، جناحی و به ویژه منطقه‌ای و عدم تطابق با نیازهای کلان، منجر به تضعیف جایگاه مجلس و اتلاف زمان می‌شود. آمارهای موجود، نشان‌دهنده استفاده نامطلوب از ابزارهای نظارتی و رشد آن در دوره‌های مختلف است. (زارعی، بهشتی‌سرشت، و همکاران، ۱۳۹۸)

از راهکارهای موجود که منجر به کارامدی نظارت پارلمانی خواهد شد، بهره‌بردن از عنصر مشارکت مردمی در تصمیمات سیاسی است. نظارت به عنوان یکی از کارکردهای پارلمانی، زمانی که با مفاهیم مشارکت، پاسخگویی، عدالت و برابری و توسعه انسانی همراه گردد، به حکمرانی مطلوب نزدیک خواهد شد و کارایی و اثربخشی خود را تقویت خواهد کرد. (داوودی و همکاران، ۱۳۹۸) اگرچه حکومت‌ها به دلایل مختلف، ازجمله کند شدن فرایند سیاست گذاری؛ از مشارکت شهروندان در فرایندهای سیاسی واهمه دارند، امروزه این امر به گستردگی پذیرفته شده است که هرچه مشارکت مردمی در فرایند سیاست‌گذاری بیشتر و فراگیرتر باشد سیاست‌ها، قوانین و رویه‌های اداری حاصل از فرایند به معیارهای قابل قبول نزدیک‌تر خواهد شد. (میدری، ۱۳۹۰: ۳۵۶).

۲. پیشینه پژوهش

در این بخش، تعدادی از شاخص‌ترین پژوهش‌های صورت‌گرفته در حوزه مشارکت عمومی در پارلمان، نظارت پارلمانی و خروجی و نتایج آن شرح داده می‌شود.

[Downloaded from qjal.smtc.ac.ir on 2026-11-23]

[DOI: 10.66224/qjal.12.41.5]

جدول ۲. پیشینه پژوهش

عنوان مقاله	نویسندگان	سال	خلاصه موضوع و یافته‌های پژوهشی
ارتقای کارکرد نظارتی پارلمان از طریق مشارکت مردم با استفاده از فناوری اطلاعات و ارتباطات	فروغ قاسم‌زاده	۱۳۹۶	از موانع مشارکت مردمی در نظارت پارلمانی، نبود فرهنگ شفافیت و بسته‌بودن سیاست‌های حاکمیتی درمقابل پارلمان باز و عدم ترویج آن، ابهام در تصمیم‌گیری‌ها و دشواری دسترسی شهروندان به اطلاعات پارلمانی و نبود زیرساخت‌های ارتباطاتی اعم از ارتباطات الکترونیک جهت نظارت مؤثر شهروندان است.
شناسایی معیارهای ارزیابی شفافیت در مجلس شورای اسلامی	یحیی مرتب، وحید یاوری	۱۴۰۰	نبود شفافیت و چارچوب‌های مرتبط با آن و ابهام در روند تصمیم‌گیری‌ها شامل: ابهام در اطلاعات ارائه شده از سوی مجلس و در پاسخگویی از موانع مشارکت مردمی است.
روش‌های افزایش کارایی نظارت و بازرسی در کشور همراه با پیشنهادهایی برای اصلاح ساختار اداری	فرح‌بخش، علی‌نقی	۱۳۹۱	کمبود سازوکارهای موجود شامل عدم تعریف دقیق استاندارد در حوزه نظارت، یکی از موانع موجود بر سر راه نظارت دقیق و کارامد است.
ساختار سیاسی مردم‌سالاری دینی در جوامع چندفرهنگی	منوچهر محمدی و همکاران	۱۳۹۹	یکی از موانع بر سر راه نظارت مردمی، وجود جامعه‌ای با چند فرهنگ و قومیت است که در مسیر تصمیم‌گیری‌ها می‌تواند منجر به بی‌عدالتی و تبعیض گردد.
مردم‌سالاری در قانون اساسی جمهوری اسلامی؛ حدود قدرت دولت	شفیعی‌فر، محمد	۱۳۸۴	نبود تجربه دموکراتیک در جامعه، نبود فرهنگ مفاهمه و گفت‌وگو و فرهنگ سیاسی ضعیف درخصوص مشارکت و رقابت در جامعه از موانع مشارکت مردم در نظارت پارلمانی محسوب می‌شود.
حق دسترسی به اطلاعات بودجه در نظام حقوقی ایران و اتحادیه اروپا	راجی، سیدمحمدهادی؛ صالحی، احمد؛	۱۳۹۷	یکی از موانع مشارکت شهروندان در نظام حقوقی ایران که منجر به ارتقای جایگاه مشارکت شهروندی و درنهایت، ارتقای جایگاه نظارتی خواهد شد، عدم شفایت و نبود حق دسترسی به اطلاعات بودجه است. پایگاه‌های گوناگون برای دسترسی به اطلاعات بودجه و عدم انتشار عمومی برخی اطلاعات ازجمله موانع بر سر راه مشارکت عموم در این سند مالی است.
جلسات استماع پارلمانی؛ بررسی تجربه برخی کشورها	سمانه احمدخان بیگی	۱۴۰۰	در این گزارش، اهمیت برگزاری جلسات استماع پیش از تدوین و تصویب یک قانون و هم پس از آن، بررسی می‌شود. همچنین، زمینه‌های مناسبی برای برقراری گفتگوی مؤثر و

[Downloaded from qjal.smtc.ac.ir on 2026-11-23]

[DOI: 10.66224/qjal.12.41.5]

عنوان مقاله	نویسندگان	سال	خلاصه موضوع و یافته‌های پژوهشی
			سازنده بین مجلس و قوه مجریه یا نهادهای دیگر و نیز کارشناسان حوزه‌های مختلف مورد ملاحظه قرار می‌گیرد.
مطالعه تطبیقی شیوه‌های مشارکت عمومی در فرآیند قانون‌گذاری و پیشنهادهایی برای مجلس شورای اسلامی	سمیه زمانی	۱۴۰۲	این گزارش به بررسی مقایسه‌ای شیوه‌های مشارکت در فرایند قانون‌گذاری در پارلمان‌های (انگلیس، آمریکا، فرانسه، آلمان، اسکاتلند، صربستان، کانادا، استرالیا، زلاندنو، ترکیه، برزیل و کنیا) پرداخته است. بررسی‌ها نشان می‌دهد که مهم‌ترین شیوه‌های مشارکت در فرایند قانون‌گذاری در غالب پارلمان این کشورها، «طومار» و «استماع عمومی» است و شیوه‌های دیگری چون اظهارنظر دربارهٔ طرح و لوایح، درخواست علیه لایحه خصوصی، به‌رسمیت‌شناختن لابی‌ها و امکان ثبت برخط لابی، مشارکت تعاملی، ایجاد گروه‌های فراحزبی یا مطالعاتی و سازماندهی اعتراضات وجود دارد که برخی موارد، تنها در یک کشور اجرا می‌شود
تحلیلی آسیب‌شناسانه بر موضوع «انفعال و بی‌عملی» در طراحی و کاربست ابزارهای مشارکت عمومی در قانون‌گذاری	خسروی، بابایی و زینت‌بخش	۱۴۰۳	این گزارش به دنبال بررسی انفعال و ضرورت نیاز مجلس شورای اسلامی در به‌کارگیری ابزارهای مشارکت عمومی در قانون‌گذاری است. برای این منظور، نشست‌هایی با کارشناسان و خبرگان این حوزه ازجمله نمایندگان محترم مجلس، مدیران و کارشناسان مرکز پژوهش‌های مجلس و نمایندگانی از دولت برگزار شده است. یافته‌ها، از ۵ نوع انفعال و در ۶ سطح جایابی شده‌اند که مهم‌ترین این عوامل عبارتند از: عدم اهتمام داشتن برای کاربست و استفاده از ابزارهای مشارکت عمومی، توجه نمایندگان برای تأمین نیازها و درخواست‌های حوزه‌های انتخاباتی، دغدغه کمتر برای قانون‌گذاری متقن و نبود خواست عمومی قوی از سوی مردم. قابل توجه و تأمل است که هیچ نوع محدودیتی از لحاظ زیرساختی و فناوری از منظر خبرگان اشاره نشد.
مشارکت عمومی در فرایندهای قانون‌گذاری مجلس؛ ارزیابی پیامدهای ناخواسته	زینت‌بخش، بابایی و خسروی	۱۴۰۳	این گزارش به بررسی و احصاء پیامدهای ناخواسته احتمالی برگزاری جلسات استماع عمومی که شامل چهار حوزه خلأهای قانونی، کمبودهای زیرساختی، مسائل اجتماعی و فرهنگی و چالش‌های سیاسی است، به‌عنوان یکی از راه‌های

[Downloaded from qjal.smtc.ac.ir on 2026-11-23]

[DOI: 10.66224/qjal.12.41.5]

عنوان مقاله	نویسندگان	سال	خلاصه موضوع و یافته‌های پژوهشی
جلسات استماع عمومی			تحقق مشارکت عمومی در فرایند قانون‌گذاری می‌پردازد. همچنین با درنظر گرفتن نقاط قوت و ضعف استماع عمومی، پیشنهادهایی برای اجتناب از پیامدهای ناخواسته در این حوزه و ارتقای مشارکت عمومی در فرایند قانون‌گذاری مجلس شورای اسلامی ارائه می‌دهد
الگوهای نظارت همگانی و مردمی‌سازی در مجالس قانون‌گذاری دنیا	مصطفی دلاور پور اقدام	۱۴۰۳	این گزارش به بررسی شیوه‌های ارتقای نظارت همگانی و مشارکت مردمی در فعالیت‌های مجالس قانون‌گذاری پرداخته و تأکید می‌کند که شفافیت، فسادستیزی، نظارت مردمی و مشارکت شهروندان از اولویت‌های پارلمان‌های ملی برای شفاف‌سازی عملکرد خود است.
نقش مجلس الکترونیک و مشارکت شهروندی در فرایند قانون‌گذاری جمهوری اسلامی ایران	مکی، ملکیان و هاشم زهی	۱۴۰۲	این مقاله به بررسی تأثیر فناوری اطلاعات و ارتباطات بر مشارکت شهروندان در فرایند قانون‌گذاری در ایران پرداخته و نشان می‌دهد که با ظهور این فناوری‌ها، سهم مردم در قانون‌گذاری افزایش یافته است.
طراحی مدل مشارکت شهروندان در نظارت عمومی (با تأکید بر نقش مشارکت شهروندان در کاهش جرایم)	رجبی فرجاد و دانش‌فرد	۱۳۹۳	این پژوهش به طراحی مدلی برای مشارکت شهروندان در نظارت عمومی با تأکید بر نقش فناوری اطلاعات و ارتباطات پرداخته و نشان می‌دهد که مشارکت و نظارت شهروندی به اثربخشی سیاست‌ها و برنامه‌های بخش عمومی منجر می‌شود.
نقش نظارتی مجلس شورای اسلامی در حمایت از حقوق شهروندی	کرمی مقدم و پروین	۱۳۹۹	این مقاله به تحلیل نقش نظارتی مجلس شورای اسلامی در تأمین حقوق شهروندی پرداخته و بیان می‌کند که نظارت مؤثر مجلس می‌تواند به حمایت از حقوق شهروندی و حاکمیت قانون منجر شود.

پژوهش‌های حوزه نظارت شهروندی بر پارلمان تاکنون به صورت جامع و نظام‌مند بررسی نشده‌اند و لازم است این موضوع مهم که در حال حاضر، در کشور نیز یکی از اولویت‌های مجلس شورای اسلامی است، مورد توجه قرار بگیرد. از نظر روشی نیز تاکنون پژوهشی به صورت جامع با روش‌های مرور نظام‌مند، تحلیل محتوا و فراترکیب انجام نشده است که یک نقشه جامع از موانع تحقق نظارت شهروندی در نظارت پارلمانی ارائه دهد تا قانون‌گذار بتواند

[Downloaded from qjal.smtc.ac.ir on 2026-11-23]

[DOI: 10.66224/qjal.12.41.5]

تصمیم مناسب بگیرد. در این پژوهش سعی شده است برخلاف زمینه‌ها و پژوهش‌های موجود که تمرکز آنها بر مشارکت مردم و شهروندان جامعه که صرفاً در مرحله نظری است، هدف خود را بر رفع موانع و عملی‌سازی مشارکت شهروندان در فرایند نظارت پارلمانی متمرکز کند.

۳. روش تحقیق

به جهت تعریف هدفمند و نظام‌مند محتوای پیام و ویژگی‌های مرتبط با آن در روش تحلیل محتوا، در این پژوهش از روش تحلیل محتوا استفاده شده است. در تعریف کلی از روش تحلیل محتوا بیان داشته‌اند که یک روش تحقیق برای تفسیر ذهنی داده‌های موجود در یک متن از طریق فرایند طبقه‌بندی سیستماتیک کدگذاری و شناسایی مضامین یا الگوها است.(Hsieh & Shannon, ۲۰۰۵) این روش در برابر تحلیل محتوای کمّی قرار می‌گیرد و بیشتر از شمارش کلمات و اصطلاحات آشکار متن، با الگوها و مضامین نهان متون سروکار دارد (مومنی‌راد، ۱۳۹۲). در این پژوهش، سعی بر این است که با این روش، محتوای مرتبط با موانع مشارکت شهروندان در نظارت پارلمانی شناسایی گردد و ارتباط بین این مفاهیم در قالب الگوی تحلیل‌شده در پنج گام روش تحلیل محتوا ارائه و بررسی گردد.

۳-۱. گام اول. مساله پژوهش

مساله اصلی این پژوهش بر این است که چرا در نظارت پارلمانی با وجود تأیید بر آن و اهمیت بالایی که از سوی پژوهشگران به آن اشاره شده است؛ ولی در حوزه اجرایی آن ضعیف بوده و در ساختار موجود نیست. مشارکت در نظارت پارلمانی در این پژوهش محدود به مطالعه نظارت پارلمانی بر قوه مجریه است و حوزه نظارت مستقیم مردم بر خود پارلمان از موضوع پژوهش خارج و به آن پرداخته نشده است.

۳-۲. گام دوم. تعیین هدف

شناسایی موانع مشارکت شهروندان در نظارت پارلمانی و ارائه راهکارهای اصلاحی، هدف اصلی پژوهش حاضر است.

[Downloaded from qjal.smtc.ac.ir on 2026-11-23]

[DOI: 10.66224/qjal.12.41.5]

۳-۳. گام سوم. مفهوم متغیرها

توضیح جدول: در جدول زیر، محدوده و دامنه معنایی مفاهیم مورد استفاده پژوهشگران در متن مشخص شده است. پژوهش حاضر به دنبال مشخص‌کردن موانع مشارکت شهروندی در نظارت پارلمانی از متغیرهای جدول زیر بهره می‌برد.

جدول ۳. مفهوم متغیرها و تعاریف عملیاتی پژوهش

متغیر	توضیح
نظارت پارلمانی	این مقوله به معنای اعمال نظارت مجلس بر سایر قوا، علی‌الخصوص قوه مجریه و ارکان دولتی است که توسط ابزارهای مختلف شامل: استیضاح، سؤال، کمیسیون‌های مجلس و کمیته‌ها، تذکر، نهادهای زیرمجموعه پارلمان همچون دیوان محاسبات، رأی اعتماد، کمیسیون‌های تحقیق و تفحص محقق می‌شود.
مشارکت شهروندی	اصطلاح «مشارکت‌پذیری» به فرایندی اشاره دارد که افراد طی آن، اقدام به عمل جمعی نموده، یا رفتار خود را معطوف به تحقق هدفی مشترک کنند (رستگاری و برخورداری ۱۳۸۸, ص۹۷). واژه «شهروند» ازجمله واژه‌هایی است که با مفهوم مشارکت قریب است. درواقع، ویژگی کلیدی کلمه «شهروندی» که آن را از تابعیت صرف متمایز می‌کند، وجود یک اخلاق مشارکت است. به این لحاظ از آنجا که شهروند در مورد روابط انسانی، یک تعریف ساده و ایستا را که برای همه جوامع در همه زمان‌ها به‌کار رود، برنمی‌تابد. (مصلح، ۱۳۹۶, ص۸). مشارکت شهروندان در نظارت پارلمانی به معنای اعمال مستقیم اراده مردم در فرایندها و ابزارهای نظارت پارلمانی است و جنبه‌های مشارکت غیرمستقیم با این تعریف از آن خارج می‌شود.
مشارکت شهروندان در نظارت بر پارلمان	با محدوده اعمال اراده مردم به‌صورت غیرمستقیم و درکنار نمایندگان خود در اعمال نظارت بر قوای مجریه تعریف می‌شود. اعمال نظارت بر نمایندگان پارلمان با این مشخصات در این پژوهش پرداخته نمی‌شود.
مشارکت مستقیم شهروندان	منظور از مشارکت مستقیم شهروندان، مشارکت بدون واسطه یا در کنار نمایندگان خود و مفهومی است که درمقابل مشارکت غیرمستقیم و نیمه‌مستقیم قرار می‌گیرد.
موانع	چه اموری مانع اجرایی‌سازی مشارکت شهروندان در نظارت پارلمانی می‌شود؟ شامل مؤلفه‌هایی که مانع ادغام یا ترکیب جزئی و کلی نظارت پارلمانی و نظارت شهروندی از قبیل: جریان محدود اطلاعات، ابهام در تصمیم‌گیری‌ها، عدم تعیین استانداردهای نظارت و حدود اخلاقی آن می‌شود.

[Downloaded from qjal.smtc.ac.ir on 2026-11-23]

[DOI: 10.66224/qjal.12.41.5]

٤-۳. گام چهارم. نمونه‌گیری با بررسی نظام‌مند ادبیات پیشین

در نمونه‌گیری نظام‌مند، منابع مطالعاتی پژوهش و نتایج در یک مساله خاص با وجود ارتباط به مساله و اهداف پژوهش، تجمیع شده و خروجی‌های مرتبط با مساله شناسایی می‌شود.

در این پژوهش، با درنظرگرفتن واحد تحلیل مضامین به استخراج منابع در حوزه موانع مشارکت شهروندان در نظارت پارلمانی پرداخته شده است. مراحل استخراج منابع به شرح زیر است:

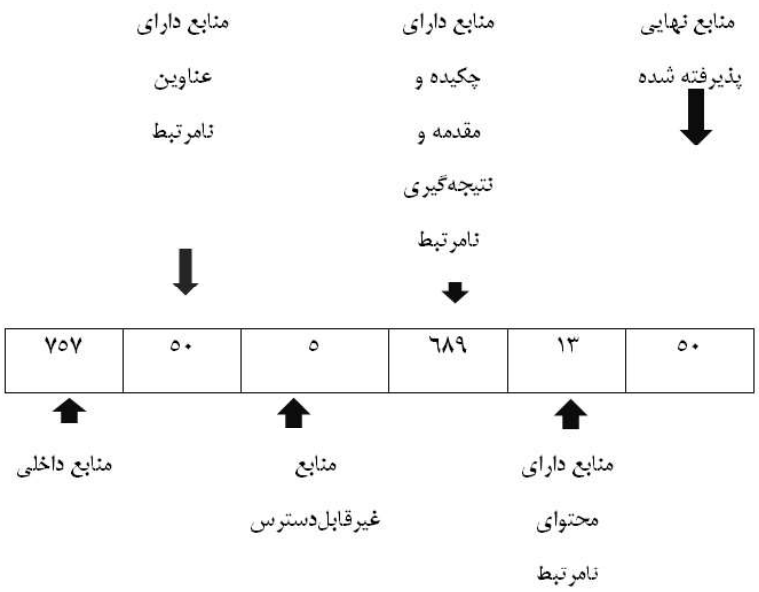

۵-۳. گام پنجم. کدگذاری و مقوله‌بندی

در این قسمت، پژوهشگران در فرایند کدگذاری در تحلیل از رویکرد قیاسی بهره برده‌اند. در رویکرد قیاسی، ابتدا نظریه خاصی ملاک قرار می‌گیرد و پیروی آن، محتوای منابع خوانش و تحلیل می‌شود (محسنی‌تبریزی و سلیمی، ۱۳۹۱: ۱۴۰) . در این مقاله، سؤال اصلی این است که موانعی پیش روی مشارکت شهروندی در نظارت پارلمانی وجود دارد. باتوجه به این نکته، مصداق‌هایی مرتبط به دسته‌بندی سه مقوله کلی: حقوقی، سیاسی و شفافیت مشخص گردید.

[Downloaded from qjal.smtc.ac.ir on 2026-11-23]

[DOI: 10.66224/qjal.12.41.5]

جدول ۵. جدول کدگذاری و مقوله بندی

مقوله‌ها	مقوله‌های فرعی	مفاهیم
فرهنگی و آموزشی	فقدان فرهنگ سیاسی مشارکت	✓ عدم آگاهی مردم به فرایندها و تصمیمات نمایندگان مجلس، عدم شفافیت در اعلام مواضع ✓ محدودیت منابع و کمبود اطلاعات در شبکه‌سازی و عدم برخورداری از شبکه‌های ارتباطی کارامد به‌منظور بهبود مشارکت شهروندان در نظارت. ✓ کمیته‌ها گزارش‌های خود را به‌صورت ناقص منتشر می‌کنند یا اصلاً منتشر نمی‌کنند. ✓ نظارت درونی در ساختار مجلس و بیرونی نسبت به قوای مجریه به شکل مطلوب واقع نمی‌شود. ✓ عدم توجه به اهمیت زمینه‌سازی مشارکت از طریق شفافیت. ✓ عدم همکاری در تحقق شفافیت به‌واسطه ترس از تشخیص و تبیین نقاط ضعف، کاستی‌ها و انحرافات و حذف منافع شخص با شفافیت.
	فرهنگ محرمانگی داده و اطلاعات در ساختارهای دولتی	
	کمبود آموزش و آگاهی عمومی	
سیاسی و سازمانی	عدم رضایت نمایندگان به کاهش اختیار	✓ محافظه‌کاری، نفاق انتخاباتی، برخوردهای سلسله‌مراتبی در زمینه سیاست‌ورزی، تک‌روی در سیاست و نداشتن روحیه کار جمعی در امور مشارکتی. ✓ جبهه‌گیری در مقابل وجود احزاب مستقل، مطبوعات آزاد، سندیکاهای صنفی سازمان‌های غیردولتی و سایر اجزای جامعه مدنی. ✓ نبود ساختار واسط میان شهروندان. ✓ بخش دولتی در ایران در مواجهه با سازمان‌های مردم‌نهاد، پنج نوع راهبرد کلی را به کار می‌گیرد: تقابلی، بی‌تفاوتی، ریاکاری، همکاری و زیرساختی.
	گرایش به رویکرد پارلمان بسته در کنار پارلمان باز	
	سیاست‌زدگی بیش از حد فرایندها	
	عدم تدارک زمینه و فرصت برای مشارکت شهروندان	
	کمبود منابع دانشی و مهارتی لازم در بدنه کارشناسی به‌منظور تقویت مشارکت	
حقوقی و قانونی	عدم تبیین جایگاه حقوقی نظارت به عنوان حقوق بنیادین	✓ عدم‌پذیرش اصول مشترک مبانی مردم‌سالاری ✓ انسان بماهو انسان حق تعیین سرنوشت خویش را دارد و این

[Downloaded from qjal.smtc.ac.ir on 2026-11-23]

[DOI: 10.66224/qjal.12.41.5]

مقوله‌ها	مقوله‌های فرعی	مفاهیم
	ملت‌ها	حق از سوی خالق به او داده شده است.
	عدم توجه به نظام اسلامی مبنی بر حق و تکلیف بودن مشارکت شهروندان در نظارت	✓ حق تعیین سرنوشت و مشارکت در اداره امور و حساس‌بودن نسبت به تصمیم‌گیری‌ها و افعال و اعمال حاکمان، نه‌تنها حق انسان است، بلکه تکلیف او نیز هست.
	نبود سازوکارهای قانونی مشارکت	✓ نهادهای حمایت از حقوق بشر و شهروندی موجود در کشور، هیچ‌کدام به‌موجب قانون ایجاد نشده؛ بلکه بر اساس مصوباتی غیر از قـانون ایجـاد شده‌اند. ✓ امکان و شرایط پارلمانی برای گنجاندن تریبون‌های عمومی مشورتی در روند نظارتی و قانون‌گذاری وجود ندارد. ✓ ابهامات و نقص قانونی در مشارکت و فقدان مکانیسم‌های قانونی در مشارکت شهروندان در نظارت پارلمانی. ✓ نبود سازوکارهای قانونی درخصوص تعیین حدود مشارکت و نحوه دخالت شهروندان در نظارت پارلمانی و الزام پذیرش سیاستمداران.

٤. تحلیل یافته‌ها

در این بخش به صورت خلاصه، یافته‌های اصلی پژوهش حاضر تشریح و تبیین می‌شود.

٤-١. سیاسی و سازمانی

اولین مقوله، به موانع سیاسی در کشور باز می‌گردد که مرتبط باقدرت، ساختار و نهادهای سیاسی است.

گرایش به رویکرد پارلمان بسته در کنار پارلمان باز: دسترسی محدود و سخت به اطلاعات پارلمانی و نبود زیرساخت‌های الکترونیک، ازجمله موانع برای تحقق پارلمان باز است (قاسم‌زاده، ۱۳۹۶). اهمیت ابزار شفافیت در پارلمان در کسب اطلاعات عمومی ناظر به ساختارهای مجلس، موجب بهبود کارکردهای پارلمان و توسعه مشارکت مردمی می‌شود؛ چرا که تحقق شفافیت و در گام بعدی، تحقق مشارکت می‌تواند به رفع پنهان کاری و پاسخگونمودن نمایندگان در سطح ملی در ابعاد تقنینی و نظارتی منجر شود. (بهرامی و همکاران، ۱۳۹۹)؛ از این

[Downloaded from qjal.smtc.ac.ir on 2026-11-23]

[DOI: 10.66224/qjal.12.41.5]

رو، عدم تبین ساختارهای مرتبط با شفافیت ازجمله اینکه چه اطلاعاتی باید علنی شوند و در چه محدوده‌ای باید اعمال گردد، یکی از موانع مشارکت خواهد بود (مرتب و یاوری، ۱۴۰۰). برای مثال، برخی کمیته‌ها گزارش‌های ناشی از نظارت خود را به‌صورت ناقص منتشر می‌کنند یا حتی از انتشار آنها خودداری می‌نمایند (مرادی، ۱۳۹۵).

عدم تدارک زمینه و فرصت برای مشارکت شهروندان: بخش دولتی در مواجهه با سازمان‌های مردم نهاد، می‌تواند پنج نوع راهبرد کلی تقابلی، بی‌تفاوتی، ریاکاری، همکاری و زیرساختی (پورعزت و همکاران، ۱۳۹۶) را به‌کاربگیرد که با حرکت به سمت بزرگ‌سازی دولت، تمرکززایی و رشد بوروکراسی، رویکردهای تقابلی و بی‌تفاوتی و ریاکاری را به نسبت سایر رویکردها بیشتر رشد خواهد نمود (رجبی‌فرجاد و دانش‌فرد، ۱۳۹۳) و زمینه‌های مشارکت شهروندان را بیش از پیش محدود خواهد کرد. اگر در جامعه‌ای، یکه‌سالاری و استبدادزدگی، فرهنگ سیاسی خاصی را بر مردم تحمیل کند و اگر فرهنگ مذکور، زمینه‌ساز استقرار نوعی دولت‌سالاری باشد؛ بدیهی است نتیجه طبیعی دولت‌سالاری، سرکوب و ایجاد محدودیت بر سر راه شکل‌گیری جامعه مدنی خواهد بود.

عدم رضایت نمایندگان به کاهش اختیار: جبهه‌گیری درمقابل وجود احزاب مستقل، مطبوعات آزاد، سازمان‌های غیردولتی و سایر اجزای جامعه مدنی که حائل بین آحاد مردم و نهاد دولت هستند و موجب خواهند شد مشارکت واقعی محقق گردد، مستلزم کاهش اختیارات خواهد بود. تمرکز قوا در یک نهاد، موجب فساد و استبداد در جامعه و درنهایت، موجب اعمال سلیقه‌ای نظرات و جبهه‌گیری‌های گروهی خاص است (مجلس، ۱۳۷۷).

سیاست‌زدگی بیش از حد فرایندها: در ارتباطات سیاسی، زمینه فساد در ارتباط متقابل فراهم است و دخیل‌کردن شهروندان، امکان نظارت بر این تعامل را بالا برده و سبب کارامدی تصمیمات خواهد شد (رضایی‌زاده و عابدی، ۱۳۸۹). سیاست‌زدگی بیش از حد فرایندها به این معناست که در بسیاری از تعاملات و تصمیم‌گیری‌های سیاسی، منافع شخصی یا گروهی بر منافع عمومی اولویت پیدا می‌کند. این شرایط، زمینه‌ساز فساد می‌شود؛ زیرا ارتباطات متقابل بین نهادها و افراد ممکن است به جای شفافیت و پاسخگویی، برپایه روابط غیررسمی و منفعت‌طلبی

[Downloaded from qjal.smtc.ac.ir on 2026-11-23]

[DOI: 10.66224/qjal.12.41.5]

شکل بگیرد. در چنین فضایی، دخیل‌کردن شهروندان در فرایندهای نظارتی می‌تواند به افزایش شفافیت و کاهش فساد کمک کند. مشارکت شهروندان، نه‌تنها امکان نظارت بر تعاملات سیاسی را فراهم می‌آورد؛ بلکه باعث می‌شود تصمیمات اتخاذشده، کارامدتر و متناسب‌تر با نیازهای جامعه باشند. به عبارت دیگر، حضور فعال شهروندان به عنوان ناظران بیرونی می‌تواند تعادل لازم را در فرایندهای سیاسی ایجاد کرده، از انحرافات احتمالی جلوگیری کند.

کمبود منابع دانشی و مهارتی لازم در بدنه کارشناسی به منظور تقویت مشارکت: تحقق مشارکت شهروندی در نظارت پارلمانی، منوط به دانش و ابزارهای اجرایی‌سازی آن است؛ درحالی‌که نبود ابزارهای مشارکتی و عدم درک اطلاعات موجود با سیاست‌های دولت توسط شهروندان (رجبی‌فرجاد و دانش‌فرد، ۱۳۹۳) مانع مشارکت خواهد بود. وجود نهادهای واسط میان شهروندان و حکومت به‌گونه‌ای که روابط میان این دو را تنظیم نماید و حقوق طرفین را تضمین کند، ضروری است. نهاد آمبودزمان از نمونه‌های موفق درخصوص مشارکت در نظارت پارلمانی و تحقق مردم‌سالاری است که سازوکار مشارکت در نظارت بر نهادهای اجرایی را محقق کند. موفقیت این قبیل نهاد، منوط به استقلال مالی و سازمانی از نهاد اداری و وابستگی به بنیان‌های حقوق شهروند است. علاوه بر این، پیرامون مشارکت در نظارت‌های مالی می‌توان به نبود پایگاه‌های گوناگون برای دسترسی به اطلاعات بودجه و عدم انتشار عمومی برخی اطلاعات اشاره کرد که ازجمله موانع بر سر راه مشارکت عموم در این سند مالی است (راجی و صالحی، ۱۳۹۷).

۲-٤. فرهنگی و آموزشی

یکی دیگر از موانع اصلی مشارکت شهروندان در نظارت پارلمانی، چالش‌های فرهنگی و آموزشی است. دربسیاری از موارد، شهروندان به دلیل عدم آگاهی کافی از حقوق خود؛ فرایندهای پارلمانی و سازوکارهای نظارتی، تمایل یا توانایی لازم برای مشارکت مؤثر را ندارند. علاوه بر این، فرهنگ سیاسی حاکم ممکن است مشارکت عمومی را چندان تشویق نکند یا حتی آن را بی‌اهمیت جلوه دهد. در ادامه، محورهای فرعی ذیل این مقوله تشریح می‌شوند.

[Downloaded from qjal.smtc.ac.ir on 2026-11-23]

[DOI: 10.66224/qjal.12.41.5]

نخستین زیرمقوله در این بخش، فقدان فرهنگ سیاسی مشارکت است. نبود تجربه مشارکت، نبود فرهنگ مفاهمه و گفت و گو و رقابت سالم در جامعه (شفیعی‌فر،۱۳۸۴)، ازجمله موانع بر سر راه نظارت شهروندان در نظارت پارلمانی خواهد بود. وجود نیازها و تفاوت‌های فرهنگی و قومیتی در سطح ملی، می‌تواند به تصمیم‌گیری‌هایی منجر شود که ناعادلانه و تبعیض‌آمیز باشند. این موضوع، امکان ایجاد بی‌عدالتی را افزایش می‌دهد؛ مگر اینکه تلاش شود تا یکپارچگی و هماهنگی میان گروه‌های مختلف جامعه برقرار گردد (محمدی و همکاران، ۱۳۹۹).

فرهنگ محرمانگی داده و اطلاعات در ساختارهای دولتی: فرهنگ محرمانگی داده‌ها و اطلاعات در ساختارهای دولتی، اگرچه در مواردی مانند حراست از اطلاعات حساس و طبقه‌بندی‌شده ضروری است؛ اما تسری این محرمانگی به کلیه اطلاعات، خطایی است که شفافیت را تضعیف می‌کند. دسترسی آزاد به اطلاعات، به‌ویژه در حوزه‌های غیرمحرمانه، از الزامات اساسی بهبود حکمرانی و پیشگیری از فساد است (راجی و صالحی، ۱۳۹۷). جریان باز اطلاعات، نه‌تنها پاسخگویی نهادها را افزایش می‌دهد، بلکه امکان نظارت عمومی بر عملکرد دولت را فراهم می‌سازد. بااین‌حال، لزوم تفکیک بین اطلاعات طبقه‌بندی‌شده و غیرمحرمانه و آموزش شیوه‌های صحیح مدیریت داده‌ها، به‌ویژه در نهادهای حاکمیتی، باید مورد تأکید قرار گیرد. محرمانه‌سازی بی‌رویه اطلاعات، علاوه بر کاهش اعتماد عمومی، زمینه سوءاستفاده از اختیارات را نیز فراهم می‌آورد؛ بنابراین، نویسنده محترم باید بر تعادل بین ضرورت حفظ اسرار ملی و شفافیت در اطلاعات عمومی به‌عنوان دو اصل مکمل در حکمرانی مطلوب تأکید کند (فقیهی، ۱۳۸۰).

عدم آگاهی از مزیت‌های مشارکت شهروندان: این مقوله سبب خواهد شد که قوای حاکمیتی برای دخیل‌نمودن مشارکت مردم در فرایند نظارتی با رویکرد بی اعتمادی قدم بردارد. ارتباط مناسب با مردم به واسطه درک کامل‌تر نارسایی‌های اداری و مصرف‌کننده نهایی خدمات عمومی سبب خواهد شد پیشنهادهای اصلاحی به نواقص موجود نزدیک شده، کارایی و سازگار شدن با نیازهای جامعه در نهادهای اداری بهبود یابد. (فرح‌بخش، ۱۳۸۰).

[Downloaded from qjal.smtc.ac.ir on 2026-11-23]

[DOI: 10.66224/qjal.12.41.5]

۳-٤. حقوقی و قانونی

موانع حقوقی به موانعی اشاره دارد که ناشی از نبود قوانین و سازوکارهای قانونی یا ابهام و نقص در این قوانین و یا عدم قابلیت اجرا به‌واسطه عدم درک و مفهوم جایگاه حقوقی و ضرورت آن در سطوح مختلف است.

عدم تبیین جایگاه حقوقی نظارت به عنوان حقوق بنیادین ملت‌ها: این مقوله به این موضوع اشاره دارد که مشارکت‌پذیری نهادهای سیاسی، مبتنی بر این اصل است که مشارکت در اداره امور، حق مردم است و به این تعبیر که انسان بما هو انسان، حق تعیین سرنوشت خویش را دارد و این حق از سوی خالق به او داده شده است (اقبال، ۱۳۹۶) و عدم درک و فهم این مساله، بنیان‌های نظری که مقدمه برای تصمیم‌گیری خواهد بود را دچار تزلزل خواهد کرد و مشارکت شهروندی را از ادبیات سیاسی در مقام نظری و عملی حذف یا حداقل محدود می‌نماید.

عدم توجه به حق و تکلیف بودن مشارکت شهروندان در نظارت: در کنار فهم حقوق بشری، ضرورت توجه به مبانی مشارکت شهروندان در نظارت پارلمانی به این صورت است که اعمال و تصمیمات نمایندگان با جنبه تکلیفی از سوی مردم به نمایندگان تفویض شده و شایسته است اجرای این اعمال تا حدودی از سوی مردم به صورت مستقیم رخ دهد. (مجلس، ۱۳۷۷). دوم‌آنکه، بنابر آموزه‌های اسلامی که اساس نظریه مردم‌سالاری دینی را تشکیل می‌دهد، حق تعیین سرنوشت و مشارکت در اداره امور و حساس بودن نسبت به تصمیم‌گیری‌ها و افعال و اعمال حاکمان، نه‌تنها حق انسان است، بلکه تکلیف او نیز است. قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران با الهام از آموزه‌های اسلام، در اصل هشتم مقرر می‌دارد: «در جمهوری اسلامی ایران، دعوت به خیر، امر به معروف و نهی از منکر، وظیفه‌ای است همگانی و متقابل، برعهده مردم نسبت به یکدیگر، دولت نسبت به مردم و مردم نسبت به دولت... » و با این مبنا، عموم مردم را در خیر و صلاح جامعه به شراکت می‌طلبد و آنان را مسئول و ناظر بر اعمال قدرت حاکمان می‌داند . طبق اصل پنجاه و ششم و اصول مرتبط دیگر، مردم باید در نظام اجتماعی خویش به این باور برسند که حکومت از آنان و نظریاتشان در تعیین سرنوشت جامعه مؤثر

[Downloaded from qjal.smtc.ac.ir on 2026-11-23]

[DOI: 10.66224/qjal.12.41.5]

اسـت تـا در حفظ سلامت آن تلاش کنند و نظارت جدی به کار گیرند و با توجه به اینکـه عمـدتاً از تعلقات سیاسی و حزبی فارغ هستند، بهتر می‌توانند تأثیرگذار باشند. (الیاسی، ۱۳۹۰).

نبود سازوکارهای قانونی: درخصوص تعیین حدود مشارکت و نحوهٔ دخالت شهروندان در نظارت پارلمانی، سازوکارهای قانونی وجود ندارد که منجر به پذیرش مشارکت مردم از سوی سیاستمداران شود (فرح‌بخش،۱۳۸۰). از نمونه‌های ضعف قانونی، نبود مصونیت‌های مندرج در قانون برای شهروندان درخصوص اعمال نظارت است که منجر به کاهش روحیه نظارت یا به تدریج حذف آن خواهد شد.

با توجه به موانع و آسیب‌های شناسایی‌شده، در این بخش به‌صورت خلاصه، مهم‌ترین راهکارهای اصلاحی ارائه شده است که در جدول زیر آمده است:

[Downloaded from qjal.smtc.ac.ir on 2026-11-23]

[DOI: 10.66224/qjal.12.41.5]

جدول ۴. راهکارهای پیشنهادی برای رفع موانع مشارکت شهروندی در نظارت پارلمانی

محور چالش	راهکارهای پیشنهادی	منابع پشتیبان
سیاسی و سازمانی	تدوین قانون شفافیت اطلاعات پارلمانی و الزام انتشار گزارشات نظارتی ایجاد سامانه الکترونیک یکپارچه برای دسترسی عمومی به اطلاعات	قاسم‌زاده (۱۳۹۶)، بهرامی (۱۳۹۹)
فرهنگی و آموزشی	برگزاری کمپین‌های آگاهی‌بخشی دربارهٔ حقوق نظارتی شهروندان و فرآیندهای پارلمانی آموزش مهارت‌های مشارکت مدنی در مدارس و دانشگاه‌ها	شفیعی‌فر (۱۳۸۴)، محمدی (۱۳۹۹)
حقوقی و قانونی	اصلاح قوانین برای تعیین جایگاه حقوقی نظارت شهروندی به عنوان «حق و تکلیف» در قانون اساسی تدوین سازوکارهای قانونی برای حمایت از ناظران مردمی.	مجلس (۱۳۷۷)، اقبال (۱۳۹۶)
فقدان فرهنگ سیاسی مشارکت	توسعه برنامه‌های رسانه‌ای برای ترویج گفت‌وگوی ملی و رقابت سالم تقویت نهادهای مدنی به عنوان واسطه بین مردم و حکومت.	الیاسی (۱۳۹۰)، فرح‌بخش (۱۳۸۰)
فرهنگ محرمانگی داده‌ها	تفکیک اطلاعات «محرمانه» و «عمومی» با آیین‌نامه شفاف ایجاد نهاد مستقل برای نظارت بر اجرای قانون دسترسی به اطلاعات.	راجی و صالحی (۱۳۹۷)، فقیهی (۱۳۸۰)
عدم آگاهی از مزیت‌های مشارکت	انتشار مطالعات موردی موفقیت‌آمیز مشارکت شهروندی در رسانه‌ها برگزاری جلسات تعاملی بین نمایندگان و شهروندان.	فرح‌بخش (۱۳۸۰)
عدم تبیین جایگاه حقوقی نظارت	گنجاندن اصل «نظارت عمومی» در قوانین بالادستی با الهام از اصل ۸ قانون اساسی ایجاد دادگاه تخصصی برای رسیدگی به تخلفات نظارتی.	اقبال (۱۳۹۶)، الیاسی (۱۳۹۰)
حق و تکلیف بودن مشارکت	طراحی سازوکارهای اسلامی– مدنی مانند «نظارت همگانی» مبتنی بر امر به معروف و نهی از منکر الزام نمایندگان به گزارش‌دهی دوره‌ای به حوزه‌های انتخابیه.	مجلس (۱۳۷۷)، الیاسی (۱۳۹۰)
نبود سازوکارهای قانونی	تصویب قانون «مصونیت ناظران مردمی» برای جلوگیری از آزار قانونی ایجاد «سامانه ثبت شکایات مردمی» با پشتوانه قضایی.	فرح‌بخش (۱۳۸۰)

نتیجه‌گیری و پیشنهادها

مشارکت شهروندان در نظارت پارلمانی، یکی از اصول مهم برای تقویت پایه‌های مردم‌سالاری و جمهوریت و حفظ حقوق شهروندی است که مورد تأیید ساختارها و اندیشمندان مختلف قرار گرفته است. مشارکت شهروندان در نظارت پارلمانی می‌تواند منجر به بهبود فرایندهای تصمیم‌گیری و عملکردی در بُعد نظارتی پارلمان گردد؛ بااین‌حال، باوجود موانع، اهداف مطلوب در زمینه مشارکت شهروندان در نظارت پارلمانی تحقق‌نیافته است. نظارت پارلمانی، مفهومی است که مجلس شورای اسلامی می‌تواند ابزارهای نظارتی خود ازقبیل: سؤال، استیضاح و تحقیق

[Downloaded from qjal.smtc.ac.ir on 2026-11-23]

[DOI: 10.66224/qjal.12.41.5]

و تفحص را نسبت به اشخاص حقوقی و نهادی‌های دولتی اعمال نماید که می‌بایست نقش مردم را در این سازوکار تبیین نمود.

در این پژوهش، تلاش شده است با بررسی منابع موجود در زمینه مشارکت و حکمرانی مشارکتی در نظارت پارلمانی، موانع مشارکت شهروندان شناسایی و دسته‌بندی گردد. با بررسی پایگاه‌های معتبر و پالایش منابع به‌دست‌آمده، حدود یازده مانع مرتبط شناسایی گردید و در سه دسته کلان دسته‌بندی شد. در سطح کلان، موانع شامل: موانع سیاسی و سازمانی، حقوقی و قانونی و فرهنگی و آموزشی بوده است و در سطح خرد شامل: فقدان فرهنگ سیاسی مشارکت، فرهنگ محرمانگی داده و اطلاعات در ساختارهای دولتی، کمبود آموزش و آگاهی عمومی، عدم رضایت نمایندگان به کاهش اختیار، گرایش به رویکرد پارلمان بسته در کنار پارلمان باز، سیاست‌زدگی بیش از حد فرایندها، عدم تدارک زمینه و فرصت برای مشارکت شهروندان، کمبود منابع دانشی و مهارتی لازم در بدنه کارشناسی به‌منظور تقویت مشارکت، عدم تبیین جایگاه حقوقی نظارت به عنوان حقوق بنیادین ملت‌ها، عدم توجه به نظام اسلامی مبنی بر حق و تکلیف بودن مشارکت شهروندان در نظارت و نبود سازوکارهای قانونی مشارکت است.

یافته‌های این مقاله با پژوهش‌های پیشین در زمینه نظارت پارلمانی و مشارکت شهروندی هم‌خوانی دارد. پژوهش‌های گذشته، به‌ویژه به ضعف در ساختارهای ارتباطی و شفافیت اشاره کرده‌اند. به‌عنوان‌مثال، نبود فرهنگ شفافیت و بسته‌بودن سیاست‌های حاکمیتی، از موانع اصلی مشارکت شهروندان در نظارت پارلمانی در ایران ذکر شده است (محمدی و همکاران، ۱۳۹۹). یافته‌های مقاله نیز تاکید بر نیاز به بهبود زیرساخت‌های قانونی و فرهنگی برای تسهیل این مشارکت دارند. پژوهش مرتب و یاوری (۱۴۰۰) تاکید بر عدم شفافیت و نبود چارچوب شفافیت کرده‌اند؛ در حالی که در مقاله حاضر، مشخص شدن فقدان آموزش و آگاهی مردم، از موانع مهم‌تری است که بایستی مورد توجه قرار بگیرد.

بُعد نظارتی پارلمان‌ها در مقایسه با بعد تقنینی آن در کشورهای مختلف، کمتر مورد توجه قرار گرفته است و باتناسب به زمینه‌های مشارکت شهروندان در نظارت پارلمانی پرداخته نشده است. اگرچه در ساحت نظری، تلاش‌هایی برای فهم این موضوع شده است؛ ولی به جهت

[Downloaded from qjal.smtc.ac.ir on 2026-11-23]

[DOI: 10.66224/qjal.12.41.5]

عملی، جایگاه قابل‌قبولی ندارد. مسئولین و نمایندگان مردم، جایگاه حقوقی مشارکت مردم در نظارت پارلمانی را خوب درک نکرده‌اند و از طرفی، خود شهروندان نیز از این حقوق و جایگاه سیاسی، اطلاع کافی ندارند. همه این امور سبب شده است که الزامات قانونی آن تدوین نگردد و حدود مشارکت مردم مشخص نشود و با گروه‌های مردمی فعال در حوزه نظارت، اغلب بدون وجود سازوکارهای حمایتی یا تقنینی فعالیت نمایند که این امر خود سبب بروز مشکلاتی از قبیل: برخوردهای سلیقه‌ای با این گروه‌ها، تصمیم‌گیری‌های خارج از ضوابط از سوی گروه‌های مردمی و خروج از مسیر حفظ حقوق شهروندی به مسیر جناح‌گرایی می‌شود. پیشنهادهای زیر می‌تواند منجر به تحقق و بهبود مشارکت شهروندی در نظارت پارلمانی گردد:

۱. ارائه اطلاعات دقیق و کامل در مورد فرایند نظارت از مرحله شروع نظارت تا نتیجه نظارت: تحقق مشارکت شهروندان در نظارت پارلمانی، بستگی به ارائه اطلاعات کامل و شفاف درخصوص تصمیم‌گیری‌ها دارد. به این منظور، می‌بایست فرایند نظارت شامل این اطلاعات از قبیل: علت نظارت و سازوکار نظارت و ابزار مورداستفاده، روند نظارت و نحوه استمرار آن، خروجی نظارت و نتیجه‌بخشی نظارت به‌صورت شفاف، کامل و قابل‌فهم برای شهروندان باشد. این مساله در نظارت‌های مالی به‌طور ویژه اهمیت پیدا می‌کند؛ چرا که معمولاً به دلایل مختلف، اطلاعات به‌صورت کامل در دسترس شهروندان قرار نمی‌گیرد و مرحله بعد، این اطلاعات متناسب با سطح دانش قشر کمی از مردم منتشر می‌شود و قابل‌فهم نیست. از دیگر راهکارهای تحقق دسترسی شهروندان به نظام اطلاعاتی، وجود پایگاه اطلاعاتی متمرکز مرتبط با نظارت پارلمانی از قبیل: اطلاعات مالی، اطلاعات ساختاری، اطلاعات عملکردی نهادهای مختلف و اطلاعات نظارت مجلس است.

۲. ارتباط مستقیم تصمیم‌گیری‌ها با شهروندان: ارتباط مستقیم شهروندان از مرحله ارائه مشورت به نمایندگان باید فراتر رود و در جایگاه تصمیم‌گیری باید خود را نشان دهند. برگزاری جلسات عمومی با حضور نمایندگان مجلس و شهروندان برای بحث و تبادل نظر در مورد مسائل مهم، ایجاد نهادهای مردمی، مشابه نهادهای آمبودزمان که به عنوان نهادهای حافظ حقوق

[Downloaded from qjal.smtc.ac.ir on 2026-11-23]

[DOI: 10.66224/qjal.12.41.5]

شهروندی فعالیت می‌کنند، از نمونه‌های تحقق ارتباط فعال و مستقیم شهروندان با ارکان نظارت پارلمانی است.

۳. جمع‌سپاری نظارت پارلمانی از طریق شهروندان: وجود و استفاده از رسانه‌های اجتماعی، اولین بستر لازم برای تحقق جمع‌سپاری است. مشارکت حداکثری شهروندان در تصمیم‌گیری‌ها در غیر از بسترهای مبتنی بر اینترنت، تقریباً غیرممکن است. استفاده از بسترهای الکترونیکی دارای مزیت‌های مختلفی خواهد بود، از جمله تعداد قابل‌توجهی از مردم در فرایندهای نظارت پارلمانی مشارکت خواهند کرد، رضایت سیاسی در حداکثر حالت ممکن خود رقم خواهد خورد، منجر به جمع‌آوری اطلاعات و داده‌های مرتبط با موضوع نظارت خواهد شد و درنهایت، شفافیت‌های تصمیم‌گیری را به همراه خواهد داشت.

٤. تشکیل گروه‌های محلی شهروندان برای بررسی موضوعات خاص: نظارت مطلوب در محدوده خاص جغرافیایی و فرهنگی، نیازمند مشارکت شهروندان بومی آن منطقه خواهد بود؛ چرا که بیشتر از نمایندگان خود در پارلمان با ابعاد موضوع نظارت آشنا هستند. در جمهوری اسلامی ایران، نهادهای شوراهای محلی و استانی یکی از ظرفیت‌های خوب برای مشارکت مردم بومی در نظارت‌هایی خواهند بود. موضوع آنها در محدوده منطقه مطرح می‌شود، ازجهتی دیگر، این راهکار می‌تواند اختلافات و تفاوت‌های فرهنگی و اجتماعی را برای مشارکت شهروندان در نظارت پارلمانی بهبود بخشد.

٥. گسترش و توسعه آمبودزمان‌های پارلمانی: آمبودزمان می‌تواند با نظارت بر عملکرد پارلمان و بررسی شکایات شهروندان در رابطه با رویه‌ها و مصوبات، شفافیت این فرایند را تقویت کند. با امکان ارائه گزارش‌های مستقل به پارلمان و عمومی‌کردن این گزارش‌ها، آمبودزمان می‌تواند به شهروندان اطمینان دهد که عملکرد پارلمان در چارچوب قوانین و عدالت قرار دارد. آمبودزمان از مهم‌ترین راهکارهایی است که خیلی از موانع تحقق مشارکت شهروندی در نظارت پارلمانی را از سر راه برمی‌دارد.

برای پژوهش‌های آینده، پیشنهادهای زیر ارائه می‌گردد:

- بررسی تأثیر شفافیت اطلاعات بر مشارکت شهروندی در نظارت پارلمانی؛

[Downloaded from qjal.smtc.ac.ir on 2026-11-23]

[DOI: 10.66224/qjal.12.41.5]

- بررسی و تبیین نقش نهادهای واسط نظیر سازمان‌های مردم‌نهاد و احزاب سیاسی در تقویت مشارکت شهروندان در نظارت پارلمانی؛
- تحلیل موانع فرهنگی و آموزشی در مشارکت شهروندان در نظارت پارلمانی؛ به عنوان نمونه، فقدان فرهنگ مشارکت سیاسی، یکی از موانع اصلی در تحقق نظارت پارلمانی است. چگونه می‌توان با برنامه‌های آموزشی و فرهنگی، فرهنگ مشارکت شهروندان را ارتقاء داد؟
- بررسی ضعف‌های قانونی در زمینه مشارکت شهروندان در نظارت پارلمانی؛
- مطالعه و ارائه الگوهای جمع‌سپاری نظارت پارلمانی از طریق رسانه‌های اجتماعی.

[Downloaded from qjal.smtc.ac.ir on 2026-11-23]

[DOI: 10.66224/qjal.12.41.5]

منابع

منابع فارسی

۱. احمدخان‌بیگی، سمانه. (۱۴۰۰). جلسات استماع پارلمانی؛ بررسی تجربه برخی از کشورها. تهران: گزارش مطالعات سیاسی مرکز پژوهش‌های مجلس.

۲. اشکبوس، حمزه؛ اصلانی، فیروز (۱۳۹۷). «ابزار نظارتی استیضاح وزیران در نظام حقوقی جمهوری اسلامی ایران و ایرادات حاکم بر آن». فصلنامه حقوق اسلامی، ۱۵(۵۶)، ۷۷-۵۱.

۳. اقبال، حدیث (۱۳۹۶). «نقش و جایگاه مردم در الگوی مردم‌سالاری اسلامی از دیدگاه مقام معظم رهبری». فصلنامه بصیرت و تربیت اسلامی، ۱۴(۴۰)، ۳۵-۹.

٤. الیاسی، مرتضی.(۱۳۹۰). «کنترل قدرت در حقوق اساسی جمهوری اسلامی ایران». فصلنامه حکومت‌اسلامی، ۱۶(۵۹)، ۱۶۸-۱۴۱.

۵. بهرامی، محمدباقر و همکاران (۱۳۹۹). «نقش شفافیت آراء نمایندگان در کارآمدی فرایند قانون‌گذاری پارلمان‌های اتحادیه اروپا، انگلستان، ایتالیا و ایران». فصلنامه مطالعات روابط‌بین‌الملل، ۱۳(۵۰)، ۱۰۲-۷۱.

٦. بهنیا، مسیح (۱۳۸۵). سؤال: ابزار نظارت پارلمانی بر دولت مطالعه تطبیقی. تهران: گزارش مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی، شماره مسلسل: ۷۸۵۰.

۷. پورعزت، علی‌اصغر و همکاران (۱۳۹۶). «شناسایی راهبردهای بخش دولتی در مواجهه با سازمان‌های مردم‌نهاد در فرایند خط‌مشی‌گذاری عمومی در ایران؛ مطالعه موردی: حوزه محیط‌زیست و منابع طبیعی». سیاست‌گذاری عمومی، ۱۱۶-۹۱.

۸. جمال‌زاده، ناصر؛ داوودی، محمدرضا (۱۳۷۹). «شأن نظارتی مجلس شورای اسلامی در اندیشه امام خمینی رحمه الله علیه». فصلنامه مطالعات راهبردی بسیج،۲۱(۷۹)، ۲۸-۵.

۹. جهان‌بخش، ثواقب. (۱۳۸۱). «جمهوری اسلامی و توسعه سیاسی در نظر امام خمینی (ره)». حکومت اسلامی، ۲۶۹-۲۳۳.

۱۰. استیضاح؛ ژرف‌کاوی یک پدیده: استیضاح؛ پیشینه و مبانی در حقوق اساسی (۱۳۷۷) تهران: مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی ایران.

۱۱. داوودی، حمیدرضا و همکاران (۱۳۹۸).«بررسی نقشهای تقنینی و نظارتی مجلس شورای اسلامی و نقش آن در الگوی حکمرانی خوب». فصلنامه پژوهش‌های سیاسی جهان اسلام، ۲۳۴-۲۰۷.

[Downloaded from qjal.smtc.ac.ir on 2026-11-23]

[DOI: 10.66224/qjal.12.41.5]

۱۲. دلاورپور اقدم، مصطفی (۱۴۰۳). «الگوهای نظارت همگانی و مردمی‌سازی در مجالس قانون‌گذاری دنیا». (۱۹۷۴۷). ماهنامه گزارش‌های کارشناسی مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی، ۳۲(۲)، ۱۹۷۴۷.

۱۳. راجی، سید محمدهادی؛ صالحی، احمد (۱۳۹۷). «سازوکارهای حق دسترسی به اطلاعات بودجه در نظام حقوقی ایران و اتحادیه اروپا». دوفصلنامه آموزه‌های حقوقی گواه، ۴(۲)، ۹۱-۵۱.

۱۴. رجبی فرجاد، حاجیه؛ دانش‌فرد، کرم‌الله (۱۳۹۳). «طراحی مدل مشارکت شهروندان در نظارت عمومی (با تأکید بر نقش مشارکت شهروندان در کاهش جرایم)». پژوهشنامه نظم و امنیت انتظامی، ۷(۳)، ۲۸-۱.

۱۵. رضائی جوزانی، محمد؛ حاکمی، محمدامین (۱۳۹۵). «مطالعه حق مشارکت شهروندان در قانون‌گذاری متکی بر فناوری‌های نوظهور». فصلنامه حقوق بشر و شهروندی. ۲(۲)، ۲۰۶-۱۸۵.

۱۶. رضایی‌زاده، محمدجواد؛ عابدی، سعید (۱۳۸۹). «آمبادزمن: پاسدار حقوق شهروندان، مبتکر اصلاحات اداری». فصلنامه مطالعات حقوق خصوصی، ۴۰(۳)، ۱۷۰-۱۵۱.

۱۷. رضوی‌نژاد، سیدعلی (۱۳۸۸). بررسی تطبیقی نظارت مجلس بر دولت در حقوق اساسی ایران و فرانسه، پایان‌نامه کارشناسی‌ارشد، دانشگاه علامه طباطبایی. تهران.

۱۸. رنجبر، احمد؛ مرشدی‌زاده، علی (۱۳۸۴). حسابرسی و نظارت مالی در بخش عمومی و نقش پارلمان‌ها. تهران: گزارش‌های کارشناسی مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی، دفتر مطالعات سیاسی.

۱۹. زارعی، علی؛ بهشتی‌سرشت، محسن و همکاران (۱۳۹۸). «مقایسه تحلیلیِ عملکرد نظارتی نمایندگان مجلس شورای اسلامی طی ادوار اول تا دهم». نشریه رهیافت انقلاب اسلامی، پاییز، شماره ۴۸، ۲۶-۳.

۲۰. شفیعی‌فر، محمد (۱۳۸۴). «مردم‌سالاری در قانون اساسی جمهوری اسلامی؛ حدود قدرت دولت». فصلنامه مطالعات انقلاب اسلامی، ۲(۲)، ۱۵۶-۱۱۵.

۲۱. فرح‌بخش، علی‌نقی (۱۳۸۰). «روش‌های افزایش کارایی نظارت و بازرسی در کشور همراه با پیشنهاداتی برای اصلاح ساختار اداری». پنجمین همایش ملی حقوق(تحولات مسئولیت های مدنی در نظام حقوقی ایران)، تهران: دانشگاه آزاد اسلامی.

[Downloaded from qjal.smtc.ac.ir on 2026-11-23]

[DOI: 10.66224/qjal.12.41.5]

۲۲. فقیهی، ابوالحسن (۱۳۸۰). «نظام‌های پاسخگویی در بخش دولتی: دیدگاه تطبیقی». فصلنامه مطالعات مدیریت بهبود و تحول، پاییز شماره ۱۰۵، ۷۰-۵۳.

۲۳. فلاح‌زاده، علی‌محمد؛ حسن‌زاده، محمدتقی (۱۳۹۹). «بررسی تطبیقی جایگاه نظارتی مجلس در قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران و جمهوری آذربایجان». فصلنامه رهیافت انقلاب اسلامی، ۱۴(۵۲)، ۱۸۳-۲۰۴.

۲٤. قاسم‌زاده، فروغ (۱۳۹۶). ارتقای کارکرد نظارتی پارلمان از طریق مشارکت مردم با استفاده از فناوری اطلاعات و ارتباطات. تهران: انتشارات دانشگاه علامه طباطبائی.

۲۵. قاضی شریعت‌پناهی، سید ابوالفضل (۱۴۰۲). بایسته‌های حقوق اساسی. تهران، چاپ شصت و ششم، تهران: انتشارات میزان.

۲٦. کرمی مقدم، رسول و پروین، خیراله (۱۳۹۹). «نقش نظارتی مجلس شورای اسلامی در حمایت از حقوق شهروندی.» فصلنامه مطالعات حقوق عمومی دانشگاه تهران، ۵۰(۳)، ۱۰۲۷-۱۰۰۷.

۲۷. قربانی‌پاچی، عقیل؛ عبدالحسین‌زاده، محمد (۱۴۰۲). نظارت پارلمانی بر دستگاه‌های اجرایی: ابزارها و رویه‌ها. تهران: مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی.

۲۸. محسنی تبریزی، علیرضا؛ سلیمی، علی (۱۳۹۱). «تحلیل محتوای کیفیِ قیاسی و بهره‌گیری از آموزه‌های اسلامی در علوم اجتماعی». فصلنامه روش‌شناسی علوم‌انسانی، ۴(۷۲)، ۱۵۹-۱۳۵.

۲۹. محمدی، منوچهر و همکاران (۱۳۹۹). «ساختار سیاسی مردم‌سالاری دینی در جوامع چندفرهنگی». بهار و تابستان، دوفصلنامه معرفت سیاسی، ۱۲(۱)، ۸۳-۶۵.

۳۰. مرادی، سجاد (۱۳۹۵). نظارت پارلمانی (۱) مطالعه تطبیقی کارنامه نظارتی سیاسی ادوار هشتم و نهم مجلس شورای اسلامی، بررسی موردی تذکر، سؤال، استیضاح و تحقیق و تفحص. تهران: مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی.

۳۱. مرتب، یحیی؛ یاوری، وحید (۱۴۰۰). «شناسایی معیارهای ارزیابی شفافیت در مجلس شورای اسلامی». مطالعات مدیریتی دولتی ایران، ۶۲-۳۵.

۳۲. رجبی فرجاد، حاجیه، و دانش فرد، کرم اله (۱۳۹۳). «طراحی مدل مشارکت شهروندان در نظارت عمومی (با تاکید بر نقش مشارکت شهروندان در کاهش جرایم)». پژوهشنامه نظم و امنیت انتظامی، ۷(۳ (پیاپی ۲۷))، ۲۸-۱.

[Downloaded from qjal.smtc.ac.ir on 2026-11-23]

[DOI: 10.66224/qjal.12.41.5]

۳۳. مرتضایی، سیداحمد (۱۳۹۱). نظارت استصوابی یا استطلاعی بررسی فقهی – حقوقی نظارت شورای نگهبان بر انتخابات. تهران: مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی (ره).

۳٤. مکی، شادی؛ ملکیان، نازنین و هاشم‌زهی، نوروز (۱۴۰۲). «نقش مجلس الکترونیک و مشارکت شهروندی در فرایند قانون‌گذاری جمهوری اسلامی ایران». مجلس و راهبرد، ۳۰(۱۱۶)، ۴۴-۵.

۳۵. مهاجرنیا، محسن (۱۳۷۹). «مشارکت در فلسفه سیاسی مسکویه». فصلنامه علوم سیاسی، ۲(۸)، ۱۹۱-۲۰۱.

۳٦. موسی‌زاده، ابراهیم (۱۳۹۱). «بررسی تطبیقی کمیسیون اصل نود و نهاد آمبودزمان (نهاد بازرسی و نظارت)». فصلنامه دیدگاه‌های حقوق قضائی، ۱۷(۵۷)، ۱۸۰-۱۵۷.

۳۷. مؤمنی‌راد، اکبر (۱۳۹۲). «تحلیل محتوای کیفی در آیین پژوهش: ماهیت، مراحل و اعتبار نتایج». فصلنامه اندازه‌گیری تربیتی، ۴(۱۴)، ۲۲۲-۱۸۷.

۳۸. می‌دری، احمد (۱۳۹۰). «حکمرانی مردم‌سالار، عنصر اصلی اصلاحات سیاسی و اقتصادی»، مرکز کارآفرینی خصوصی بین‌المللی.

۳۹. نجفی، مهدی (۱۳۹۷). «بررسی تحلیلی – انتقادی اصل ۸۵ قانون اساسی». فصلنامه علمی، حقوقی قانون یار، دوره دوم، زمستان، شماره ۸.

٤۰. هاشمی، محمد (۱۳۹۹). حقوق اساسی جمهوری اسلامی ایران، جلد دوم، تهران: میزان.

منابع خارجی

٤۱. .(۲۰۱۲)Africa Centre for Open Governance . (AfriCOG) Public Participation and Parliamentary Oversight, Legal Reforms and Policy Options.

٤۲. Altschuler, D & ,.J, C .(۲۰۱۳) .The promise of participation: Experiments in participatory governance in Honduras and Guatemala . Springer.

٤۳. Asadi, D., Rezaeezade, M. J & ,.Sarmast, M. S .(۲۰۲۳) .A Comparative Study of the Oversight and Influence of the Legislature on the Executive in Iran and Britain .Iranian political sociology.

٤٤. Grote, J & ,.Gbikpi, B .(۲۰۰۲) .Participatory Governance. Political and societal implications .Leske+ Budrich, Opladen.

[Downloaded from qjal.smtc.ac.ir on 2026-11-23]

[DOI: 10.66224/qjal.12.41.5]

٤٥. Hsieh, H & ,.Shannon, S .(٢٠٠٥) .Three approaches to qualitative content analysis .Qualitative Health Research.١٢٨٨-١٢٧٧ ,

٤٦. ParlAmericas. (٢٠١٧). GOOD PRACTICES ON TRANSPARENCY AND CITIZEN PARTICIPATION IN THE LEGISLATURES OF THE AMERICAS. United Nations Development Program.

٤٧. .(٢٠١٠)Parliamentary questions .London: house of commons information office.

٤٨. Pavy, E .(٢٠٢٠) .Committees of Inquiry in National Parliaments .Policy Department for Citizens' Rights and Constitutional Affairs.

٤٩. Rabiee Mandejin, M., Rezaeian, A & ,.Taghvaei Najib, A . .(٢٠٢٢)A Comparative Study of the Supervisory Role of the Parliament in the Budgeting Process and its Position in the General Policies of the Legislative System . , ,the Marco and Strategic Policies

٥٠. Weir, S & ,.Beetham, D .(١٩٩٩) .political power and democratic control in Britain .The Democratic Audit of the United Kingdom.

٥١. Yamamoto, H. (٢٠٠٧). Tools for parliamentary oversight, A comparative study of ٨٨ national parliaments. Published by Inter-Parliamentary Union.

٥٢. Assyahri, W. (٢٠٢٤). Peran Badan Permusyawaratan Desa (BPD) dalam Pembangunan Desa di Indonesia. *Jurnal Ilmu Sosial dan Humaniora*. Retrieved from HYPERLINK "https://isora.tpublishing.org/index.php/isora/article/view/٤٥" \t "_new" https://isora.tpublishing.org/index.php/isora/article/view/٤٥

٥٣. Mahdinezhad, S., & Boochani, M. H. (٢٠٢٤). Analysis of the challenge of urban management from the viewpoint of experts and executive managers. *International Journal of Urban Management*. Retrieved from HYPERLINK "https://www.researchgate.net/publication/٣٧٨٨٥٨٨٤٠" \t "_new" https://www.researchgate.net/publication/٣٧٨٨٥٨٨٤٠

٥٤. Narayan, A., & Cohen, I. G. (٢٠٢٤). Food and Drug Omnibus Reform Act: A Critical Course Correction. *Mayo Clinic Proceedings*.

[Downloaded from qjal.smtc.ac.ir on 2026-11-23]

[DOI: 10.66224/qjal.12.41.5]

Retrieved from HYPERLINK "https://www.mayoclinicproceedings.org/article/S۰۰۲۵-۶۱۹۶(۲۴)۰۰۰۵۲-۱/abstract" \t "_new" https://www.mayoclinicproceedings.org/article/S۰۰۲۵-۶۱۹۶(۲۴)۰۰۰۵۲-۱/abstract

۵۵. Purnomo, T. (۲۰۲۴). Menuju Indonesia Emas: Tantangan, Hambatan, dan Mitigasi atas Fenomena Pemilihan Umum Tahun ۲۰۲۴. *Jurnal Humaniora*. Retrieved from HYPERLINK "http://jurnal.abulyatama.ac.id/index.php/humaniora/article/view/۴۹۴۲" \t "_new" http://jurnal.abulyatama.ac.id/index.php/humaniora/article/view/۴۹۴۲

۵۶. Tampubolon, M. H. R., & Maddusila, S. F. (۲۰۲۴). The Legal Certainty of Community Participation Related to Mining Activities. *Pena Justisia: Media Ilmiah Hukum*. Retrieved from HYPERLINK "https://jurnal.unikal.ac.id/index.php/hk/article/view/۴۴۶۵" \t "_new" https://jurnal.unikal.ac.id/index.php/hk/article/view/۴۴۶۵

۵۷. Yuliawati, E., & Asri, I. (۲۰۲۳). Modern Parliament Image: Managing Transparency, Information Technology and Representation. *Jurnal Komunikasi Ikatan Sarjana Komunikasi*. Retrieved from HYPERLINK "http://www.jurnal-iski.or.id/index.php/jkiski/article/view/۷۸۷" \t "_new" http://www.jurnal-iski.or.id/index.php/jkiski/article/view/۷۸۷

۵۸. Akrami, R., & Al-Khazaali, G. A. (۲۰۲۱). The Right to Access Information and Its Role in Combating Administrative Corruption in Iraq. *Journal of Kufa Legal and Political Science*. Retrieved from HYPERLINK "https://www.iasj.net/iasj/article/۳۲۷۸۰۲" \t "_new" https://www.iasj.net/iasj/article/۳۲۷۸۰۲

۵۹. Demir, T., & Reddick, C. G. (۲۰۲۴). Policy implementation and legislature. *Handbook of Public Policy Implementation*. Retrieved from HYPERLINK "https://www.elgaronline.com/edcollchap/book/۹۷۸۱۸۰۰۸۸۵۹۰۵/book-part-۹۷۸۱۸۰۰۸۸۵۹۰۵-۳۲.xml" \t "_new"

[Downloaded from qjal.smtc.ac.ir on 2026-11-23]

[DOI: 10.66224/qjal.12.41.5]

https://www.elgaronline.com/edcollchap/book/۹۷۸۱۸۰۰۸۸۵۹۰۵/book-part-۹۷۸۱۸۰۰۸۸۵۹۰۵-۳۲.xml

۶۰. Jarida, H. D. (۲۰۲۴). The role of stakeholders in public service reforms in Nigeria. *ANPA Journal*. Retrieved from HYPERLINK "https://www.academia.edu/download/۱۱۷۰۳۱۵۸۸/ANPA_JOURNAL_FINAL.pdf" \l "page=۱۸۴" \t "_new" https://www.academia.edu/download/۱۱۷۰۳۱۵۸۸/ANPA_JOURNAL_FINAL.pdf#page=۱۸۴

۶۱. Nasim, E. S. (۲۰۱۹). Central Sulawesi Provincial Government Management in Conducting Political Development to Support Conducive Regional Development. *Riwayat: Educational Journal of History and Education*. Retrieved from HYPERLINK "https://jurnal.usk.ac.id/riwayat/article/view/۳۹۴۶۶" \t "_new" https://jurnal.usk.ac.id/riwayat/article/view/۳۹۴۶۶

۶۲. Pissler, K. B. (۲۰۲۰). Die Revision des Gemeinnützigkeitsgesetzes ۲۰۲۰: Mehr staatliche Kontrolle und neue Regelungsbereiche. *Max Planck Private Law Research Paper*. Retrieved from HYPERLINK "https://papers.ssrn.com/sol۳/papers.cfm?abstract_id=۴۹۶۰۳۳۸" \t "_new" https://papers.ssrn.com/sol۳/papers.cfm?abstract_id=۴۹۶۰۳۳۸

[Downloaded from qjal.smtc.ac.ir on 2026-11-23]

[DOI: 10.66224/qjal.12.41.5]